

ROSTÁS RITA

KÍNZÁSMEGELŐZÉS ÉS GYERMEKVÉDELEM* – OPCAT TEVÉKENYSÉG A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁS INTÉZMÉNYEIBEN

Az alapvető jogok biztosa 2015. január 1-jétől ellátja az OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus feladatait is, mely feladatkörében fellép a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzése érdekében. A nemzeti megelőző mechanizmus hatásköre a szabadságukban korlátozott személyekkel kapcsolatos bánásmódra terjed ki, a gyermekvédelmi szakellátás gondozási helyeit is vizsgálja. Látogatásai alatt megfigyeléseket végez, meghallgatja az adott helyszínen tartózkodó személyeket, az így nyert információk felhasználásával és a megtekintett, lemásolt dokumentumok utólagos elemzésével megállapítja, hogy nem sérülnek-e, nincsenek-e veszélyeztetve az adott helyszínen élők, – jelen cikkben a gyermekvédelmi szakellátásban részesülők alapjogai. A tapasztaltak alapján ajánlásokat fogalmaz meg az esetleges jogsértő vagy kifogásolható gyakorlat megszüntetése érdekében, és amennyiben szükséges, a helyes jogértelmezésre való felhívással, illetve jogszabályok módosításának kezdeményezésével rendszer szintű javaslatokat is tesz a rossz bánásmód kialakulásának megelőzése érdekében.

Bevezetés

Kínzás és gyermekek. Két olyan kifejezés, melyek, ha egy mondatba kerülnek, első érzésünk a tehetetlen düh, az elkeseredés. Hogyan lehetnek gyermekek kínzás áldozatai? Miért nem sikerült valakinek megvédeni őket? A gyermekvédelem feladata lenne a társszervezetekkel együtt megelőzni, megakadályozni, hogy gyermekek bántalmazás áldozatai legyenek, azonban időnként homok kerül

* Ezúton fejezem ki köszönetemet az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, OPCAT Nemzeti Megelőző Mechanizmus Főosztály vezetőinek és munkatársainak a feladatellátáshoz, és e cikk megírásához nyújtott támogatásukért.

Köszönet azoknak a gyermekeknek és fiataloknak, valamint az intézmények vezetőinek és munkatársainak, akik nyitott és segítőkész hozzáállásukkal megkönnyítették a munkavégzésünket.

A cikk nem tekinthető az alapvető jogok biztosa hivatalos álláspontjának.

a fogaskerek köze, akadozik a jelzőrendszer működése, elmaradnak vagy nem elég hatékonyak az intézkedések. Talán ez a frusztráció is közrejátszik abban a bizakodásban, mellyel a kínzás ellen fellépő, a megalázó, embertelen bánásmód kialakulásának megelőzése érdekében tevékenykedő új rendszerre tekintünk.

A kínzás definíciója¹ szerint testi vagy lelki fájdalmat okoz egy közfeladatot ellátó személy, vagy annak tudtával bárki más vallomáskicsikarás, illetve nyomásgyakorlás céljából. A kínzás tilalma² az Alaptörvényben³ rögzített alapvető jog, így sérülése esetén az alapvető jogok biztosának eljárása kezdeményezhető. Az alapvető jogok biztosa panasz nélkül, hivatalból is indít az esetleges jogsérelmek feltárására vizsgálatokat, melyek során megkülönböztetett figyelmet fordít a sérülékeny, kiszolgáltatott, nehezebben jogérvényesítő csoportokra. A gyermekekre életkoruknál fogva is kitüntetett figyelem irányul, amit tovább fokoz, ha családjuk nem volt alkalmas a szocializációjuk biztosítására.

Az alapvető jogok biztosának feladatköre 2015 januárjától bővült a nemzeti megelőző mechanizmus (a továbbiakban: NMM) keretében végzendő tevékenységekkel. E tanulmányban röviden megismerkedünk az NMM szerepével, és megvizsgáljuk, hogy miért és miként kapcsolódik egymáshoz a gyermekvédelem és az NMM.

A jogszabályi háttér

A 2011. évi CXLI. törvénnyel kihirdetett, kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének (melyet angol nevének⁴ kezdőbetűi után OPCAT-nek rövidítenek) „célja egy olyan rendszer létrehozása, amelyben független nemzetközi és nemzeti testületek – a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzése céljából – olyan helyszínekre látogatnak el rendszeresen, ahol embereket fosztanak meg a szabadságuktól” (1. cikk). Az ENSZ mellett

¹ Lásd: A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet 1. cikk 1. pont: „Az Egyezmény szempontjából a „kínzás” kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő, vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatóságos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”

² „Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgátságban tartani.” Alaptörvény, III. cikk (1) bekezdés.

³ Alaptörvény, 30. cikk (1) bekezdés

⁴ Optional Protocol to the Convention Against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

működő nemzetközi szervezet a Megelőzési Albizottság, a tagállamok pedig az NMM-t működtetik (Haraszi 2008; 2009). Hazánkban az NMM feladatát az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (a továbbiakban: Ajbt.) 2. § (6) bekezdése értelmében 2015. január 1-jétől az alapvető jogok biztosja látja el.

Az OPCAT alkalmazásában szabadságelvonást jelent egy személy elhelyezése „olyan állami vagy magántulajdonú, őrizetbe vételi környezetben, amelyet az illető valamilyen bírói, közigazgatási vagy más hatóság utasítására önként nem hagyhat el” (4. cikk 2. pont). Gyermekes esetében elsőként a bűncselekményt elkövető vagy az azzal gyanúsított, javító intézetben nevelkedőkre gondolunk. Azonban ennél jóval tágabb értelmű az OPCAT-ben nevesített szabadságelvonás. Ha a gyermekek felügyelet nélkül maradnak, ha testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésüket családi környezetük vagy önmaguk súlyosan veszélyezteti, és nincs nevelésre alkalmas hozzátartozó, akkor a gyámhatóság vagy más beutaló szerv nevelőszülőknél vagy otthont nyújtó gyermekintézményekben biztosít ideiglenes hatállyal azonnali elhelyezést.⁵ Ezen túlmenően a gyámhatóság határozatával a gyermekeket nevelésbe veszi, ha úgy ítéli meg, hogy a családok számára az alapellátás keretében biztosított szolgáltatásokkal, és a védelemben vétellel nem lehetett megszüntetni a gyermekek veszélyeztetését.⁶ Ezekben a helyzetekben a gyámhatóság határozata alapozza meg azt, hogy az OPCAT 4. cikke szerinti „fogvatartási helyként” tekintsünk a gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formáira.

A kínzás és embertelen bánásmód esetleges előfordulásának szempontjából közelítve is indokolt lehet a gyermekvédelmi intézmények látogatása. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a közfeladatot ellátó személy – például a csoportnevelő vagy a gyám – okoz fájdalmat vagy viselkedik megalázó módon, azt viszont, hogy a gyermekek közötti erőszakos cselekedetek előfordulásának a valószínűsége a gyermekotthonokban megnő, határozottan állíthatjuk (pl. Farkas 2014: 246.; Gyurkó et al. 2007: 29–30.; Herczog 2009: 347–361.; Herczog–Kovács 2004: 8–9). Ha ehhez hozzátesszük, hogy erről a nevelők tudnak, legalábbis tudniuk kellene, és hogy a szabadságukban korlátozott személyek egymás közötti kegyetlenkedéseinek, megalázásának a megakadályozása a CPT⁷ előírása⁸ szerint egyértelműen a személyzet feladata lenne, már közeledünk a kínzás definíciójához. A kínzás megha-

⁵ Vö.: A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 52. §.

⁶ Vö.: Gyvt. 78. § (1) és (2) bekezdés

⁷ CPT: Európa Tanács Kínzásmegelőzési Bizottsága (The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment).

⁸ Vö.: „Az őrszemélyzet feladata a fogvatartottak őrzésében arra is kiterjed, hogy megvédjék őket más fogvatartottaktól, akik kárt akarnak tenni bennük. A fogvatartottak közötti erőszakos cselekmények rendszeresen előfordulnak minden börtönrendszerben; széles skálán jelennek meg, a zaklatás enyhe formáitól kezdve a nyílt megfélemlítésig és súlyos fizikai bántalmazásokig.” Kivonat a 11. Általános Jelentésből 27. pont. Forrás: [CPT/Inf (2001) 16] CPT előírások [CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011] <http://www.cpt.coe.int/hungarian.htm> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

tározása szerint célzottan történik a fájdalom okozása. Sokkoló sajtóhírek⁹ szerint például szökéshez kellett volna segítséget nyújtania egy a gyermekotthonban élő társai által megkínzott kislfiúnak.

A fokozottan agresszív viselkedés neveléslélektani, szociálpszichológiai, szervezeti struktúrában rejlő gyökere

Gyermekvédelmi szakellátásba került gyermekek háromnegyedét a KSH adatai szerint¹⁰ a szülei elhanyagolták és/vagy bántalmazták. Az elhanyagolás és alkalmankénti bántalmazás leginkább a hideg-engedékeny nevelési légkörre (Schaefer 1959) jellemző, az ilyen légkörben fokozódik a gyermekek agresszivitása. Ez részben a szülői minta átvétele, utánzása miatt alakul így (pl. Bandura 1962; Buda 2005: 84.; Farkas 2014: 248.; Tóth & mtsi 2014: 13–14.). Másrészt hideg, elutasító, bántalmazó légkörben a gyermekek kötődési vágya sincs kielégítve, a folyamatos frusztráció okozhat szorongást, és durva, erőszakos viselkedéshez is vezethet, mint erről megrázó esettanulmányokat olvashatunk Bruce Perry (2015), *A ketrecbe zárt gyermek* című könyvében. A szerző a Child Trauma Academy gyermekpszichátora. Erre a nevelői attitűdre jellemzően az engedékenység abban is megnyilvánul, hogy nincs korlátozva a gyermeki agresszivitás kiélése (Ranschburg 1979).

A szakellátásba vételt követően a családtól való elszakítás traumája, a veszteségélmény, a bizonytalanság, a kilátástalanság az izoláció, az „összetört otthon” szindróma elemei, valamint az intézeti életből fakadó problémák, mint a rivalizáció, vagy a szembesülés az előítéletes gondolkodásból is táplálkozó bűnbakképzéssel, megbélyegzéssel (Kálmánchey 2001: 47–48) mind-mind hozzájárulnak az opponáló, lázadó viselkedéshez, a magatartási és beilleszkedési zavarok fokozódásához, melyek szintén gyakran agresszív viselkedésben nyilvánulnak meg (Szabolcsi 2014: 285–288.). Egy-egy gyermekotthoni csoportban tehát szinte törvényszerűen találhatunk az átlagnál erőszakosabb gyerekeket. Az agresszív készletek az észlelési szinten bekövetkező torzulás következtében is fokozódhatnak. Néhányan – az átélt traumák, vagy más okból kialakult fokozott idegrendszeri érzékenység miatt – ott is szándékos bántást tételeznek fel, ahol csak egy véletlen érintés, elbambult nézés volt. „Az agresszív gyerekek a számukra kellemetlen helyzeteket habozás nélkül szándékosnak minősítik, és agresszióval válaszolnak rájuk” (Vigassyné 2001: 49.). Így kezdik gyakran „visszaütéssel”

⁹ Lásd például: <http://168ora.hu/ajultra-verték-rendszeresen-kinoztak-tarsukat-gyermekotthonban-elofiatalok/>; <http://hirtv.hu/ahirtvhirei/tarsukat-kinozta-ket-tizeneves-1381807>; http://hvg.hu/itthon/20170118_gyermekotthon_zala_kinzas_bantalmazas (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

¹⁰ Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.) 2011-es adat szerint a bekerülés oka: 70% elhanyagolás, 7% bántalmazás; az adatok hasonló tendenciákat tükröznek évről évre.

a verekedést. Aztán, ha a viselkedésük sikeres, ha az erejükkel tekintélyt vívnak ki a közösségben, ha a félelemkeltés céljá válik és rendszeresen ismétlődik, akkor *zaklatásról* (Coloroso 2014) beszélünk. A zaklatóknak mindig akadnak követők, egyesek így akarják elkerülni, hogy áldozatszerepbe kerüljenek, mások védekezésként azonosulnak az agresszorral (Freud 1994: 86–95.). A tekintélyszemély hatására pedig – mint az Stanley Milgram (1974) kísérletéből mára jól ismert – az emberek kétharmada halálos áramütést is képes adni társának. Milgram megállapította, hogy sokkoló eredményéhez többek között az vezetett, hogy a résztvevők átruházhatták a felelősséget, és kis lépéseken keresztül vonódtak be a kísérleti helyzetbe. Ezeket a feltételeket a kísérletvezető felelősségének hangsúlyozásával, és azzal teremtette meg, hogy a szinte érzékelhetetlen kezdő áramütéstől kellett fokozatosan növelni az áramerősséget egy – másik szobában lévő – tanuló minden hibázását követően. Hasonló helyzetet az élet is könnyen eredményez, eleinte csak kinevetjük azt, akinek „piros a sapkája”, aztán elvesszük tőle, mert jó vicc dobálózni vele, szórakoztató látni, ahogy hadonászik. Legközelebb az uzsonnájától szabadítjuk meg, lehet, hogy ott sincs közben, máskor beszállunk a gúnyolódásba, esetleg egy picit taszítunk is rajta a játék hevében, majd megütjük, belerúgunk... nem könnyű eldönteni, meddig játék, hol csínytevés, és mikor kezdődik a szadista gyötetés. Szinte bárki célponttá válhat, Barbara Coloroso (2014: 72–73.) 20 pontban listázza a jellemzőket, melyben a fogszabályozótól kezdve, a fizikailag gyengébb, kisebb, egyaránt szerepel. Albert Bandura (1975) kísérletileg bizonyította, hogy mások véleményének milyen jelentős szerepe lehet az agresszió fokozódásában. Milgramhoz hasonlóan ő is tanulásmódszertani fedő kísérletet készített elő. Itt is a sikertelen válaszokat kellett áramütéssel büntetni, de a résztvevők maguk választhatták meg annak mértékét. Úgy intézte, hogy a kísérleti alanyok egy része véletlennek álcázva információhoz jusson a tanulókról. Egy beépített ember hol becsmérően „barmoknak” nevezte a diákokat, hol pozitív színben tüntette fel őket. A kísérleti személyek által adott áramerősség mértéke jelentősen eltért a hallott vélekedést tükrözve: a „rendes srácoknak” hitt tanulók harmas, akikről lesújtó volt a vélemény nyolcas erősségű áramütést kaptak, míg azoknak, akikről nem volt információ, a kettő közötti, ötös szintű volt a büntetése.

A gyermekcsoportokban is megjelenő gyötetés jelenségét (Stones 1994) különböző elnevezésekkel illeti a szakirodalom. Mihály Ildikó (2003) szerint a *mobbing* kifejezés inkább a munkahelyeken, a gyerekközösségekben pedig a *bullying* fogalma terjed, mások inkább nyelvtérülethez kötik az eltérő elnevezéseket. A *pszichoterrorhoz* kapcsolódó szerepeket sem teljesen egyformán írják le a szerzők. Coloroso (2014) zaklatókról, áldozatokról és szemlélődőkről beszél, Dambach (2001) megkülönbözteti a vezetőket, az őket követőket, valamint a kívülállókat, akik pizskálódás alanyai. Abban egyetértés van a téma kutatói között, hogy ilyen légkörben a teljes közösség sérül. Azt is hasonlóképpen látják a kutatók, hogy a szerepek változhatnak, a csendes, visszahúzódo áldozatokból hirtelen kegyetlen pusztítást végezve kitörhet a robbanásig felfokozott feszültség. Elliot Aronson (2009) két amerikai középiskolás ámokfutásához vezető okokat elemezve muta-

tott rá a szerepváltásra, és ennek veszélyéről számolt be egy iskolai stresszről szóló konferencián Ranschburg Jenő (Rostás 2010) is.

Abban ismét jelentős különbségek vannak, hogy mennyire vagyunk hajlandók a gonoszkodást a saját közegünkben észrevenni. Még a pedagógusok körében is sokan vannak, akik a gyakorlatban tapasztaltakra csak legyintenek, maguktól nem avatkoznak közbe, a segélykérést a felesleges és idegesítő árulkodás kategóriájába sorolják. Pedig nem lehet elsiklani felette, arra várni, hogy magától megszűnik, küzdeni kell ellene, melyhez Aronson (2009) módszereket ajánl *Columbine után* című könyvében. El kell érni, hogy együttműködő közösség alakuljon ki az egymás mellett létező gyerekekből. Fejlesztteni kell a csoport tagjainak érzelmi intelligenciáját, a hagyományos, szavakkal néha ki sem mondott fiús utasítások, mint például „légy erős”, „légy domináns”, „ne nyavalyogj, mint egy lány” helyett bátorítsuk az érzelmek kifejezését, a rokonszenv kimutatását. Játékosan, drámatechnikai elemeket felhasználva gyakoroltathatjuk a saját és mások érzéseinek felismerését, mely hozzájárul az önismeret fejlődéséhez, az empátiás viszonyuláshoz, a kudarcokkal való megküzdéshez, a konfliktusok kezeléséhez. Mindezt kiegészítve a mozaikmódszerrel, igazi együttműködő csapat alakulhat ki. A mozaikmódszer onnan kapta nevét, hogy csak egymásra figyelve, egymástól szerezhetnek meg fontos részinformációkat a gyerekek, melyek összerakásával válik megoldhatóvá az adott feladat.

Az is eltérő, hogy mennyire tekintjük az erőszakos viselkedést az egyén oldaláról determináltnak, vagy egy rendszer hibájának. Philip Zimbardo (2012) a környezeti elemeket hangsúlyozza, erről árulkodik *A Lucifer-hatás* című könyvének alcíme is: *Hogyan és miért válnak a jó emberek gonosszá?* Híres börtönkísérletével bizonyította, hogy milyen erős a helyzet hatalma az egyének felett. A kutatásban való részvételre jelentkezők aláírták, hogy hajlandók részt venni a kutatásban. Minden jelentkezőt személyiségvizsgálatra köteleztek, és csak azokat válogatták ki, akik nem mutattak patológus, szélsőséges jegyeket. Emiatt, még a valóságghű rendezés ellenére is sejthették a *rabok*, a *börtönőrök* pedig tudták, hogy elkezdődött a vizsgálat. A kutatás azonban nem haladhatott a tervek szerint, néhány nap leforgása után leállították azt. A kísérleti alanyok szerepükkel azonosulva bántalmazó börtönőrökké, illetve fogságukba tehetetlenül beletörődő, apátiás rabokká váltak. Zimbardót nem hagyta nyugodni tapasztalata, további kutatásokat végezve számos meggyőző bizonyítékot tárt fel a deindividuáció, a dehumanizáció hatásáról (i. m.: 312–330.). Bár a deindividuáció¹¹ jelensége a gyermekotthonokban kevésbé tipikus, de a dehumanizáció ebben a közegben is jelentős agresszióbefolyásoló tényező lehet. Az erőszakos tettek véghezvívését megkönnyíti, a bennünk – a viselkedésünk és a saját jóságunkról alkotott vélekedésben mutatkozó ellentmondás miatt – keletkező kognitív diszonzanciát (Festinger 2000) pedig hatékonyan csökkenti, ha az áldozatot megfosztjuk ember mivoltától. „Értsük meg az egész ironiáját: ha én szenvedést okozok neked, akkor éppen azért kell azt

¹¹ Deindividuációt idéz elő, pl. az arc eltakarása, a névtelenség, a tömegbe való anonim beolvadás.

hinnem, hogy féreg vagy, mert én jó embernek tartom magam.” – magyarázza Aronson *A társas lény* című könyvében az önigazolás működését (1987: 173.). Emlékezzünk, Bandura (1975) kísérletében a „barmok” kapták a nyolcas erősségű áramot. Zimbardo és Aronson segítségével a viselkedés mélyebb magyarázatát adhatjuk meg.

Zimbardo senkit nem ment fel, nem tagadja az egyének felelősségét, de könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy miként ösztönözhet tétlenségre, vagy adhat felhatalmazást egy-egy rendszer bizonyos viselkedésekre. Iraki, afganisztáni börtönökben történt visszaéléseket elemezve vezeti le az ellenőrzés hiányának, a túlterheltségnek, az ártalmas munkakörnyezetnek, a felkészítés hiányának, a félelemnek, és a felső vezetőknek a szerepét a bekövetkezett tragédiákban (i. m.: 342–460). Zimbardo szerint a „helyzetekben ható erők módosításával, tudatos elkerülésével a nemkívánatos egyéni reakciók nagyobb mértékben csökkenthetők, mint terápiás beavatkozással, amely kizárólag az adott helyzetbe került egyén megváltoztatására irányul” (i. m.: 9.). Zimbardo közérthető példával azt tanácsolja, hogy az orvosi modell helyett közegészségügyi megközelítést alkalmazzunk.

A nemzeti megelőző mechanizmus (NMM) tevékenysége a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben

Az NMM a gyermekvédelmi szakellátás intézményeibe is ellátogat. A vizsgált félnek együttműködési kötelezettsége van¹², az alapvető jogok biztosának felhatalmazott szakértőit minden helyiségbe be kell engednie, minden kért dokumentumot a rendelkezésükre kell bocsátania, és lehetővé kell tennie, hogy a látogatás helyszínén tartózkodó személyekkel bizalmas körülmények között interjút készülhessenek.¹³

A továbbiakban megnézzük a helyszínek kiválasztásának szempontjait, áttekinthetjük nagy vonalakban a meglátogatott intézmények, a látogatócsoportok jellemzőit, részletezzük a vizsgálati módszereket és utalunk a látogatások tapasztalataira.

¹² Ajbt. 25. § (1) bekezdés

¹³ Ajbt. 39/B § (3) bekezdés

Melyek a látogatási helyszín kiválasztásának szempontjai? Hol járt eddig az NMM?

Az NMM vizsgálatai esetében többféle szempontot figyelembe véve tervezi meg egy-egy évre előre a látogatási helyszíneket. A tervezéshez szükségszerűen ismernie kell azokat az intézményeket, melyekben az OPCAT szerinti szabadságmegvonás megvalósulhat. Ehhez a hatóságok segítségével készíti el a nyilvántartását, melyet évente frissít. Jelenleg mintegy 3000 fogvatartási helyszín megközelítőleg 125 ezer férőhellyel (Haraszti 2016: 14.) rendelkezik, melyből 9000 tartozik a gyermekvédelmi szakellátás intézményeihez.

Elsődleges, hogy minél többféle intézménytípus¹⁴ kerüljön fókuszba, így fennállásának első két évében a gyermekvédelemhez kapcsolódóan látogatott javítóintézeteket és különböző – köztük speciális, és az életkoruk vagy tartós betegségük, fogyatékosságuk miatt különleges – szükségletű gyermekek számára otthont nyújtó ellátást biztosító gyermek- és lakásotthonokat. Az 1. táblázatban mutatjuk be a meglátogatott gyermekvédelmi intézményeket, valamint azt a szociális intézményt, melyben gyermekvédelmi szakellátásban részesülő, különleges ellátást igénylő gyermekek ápolása, gondozása is folyik.

Az NMM igyekszik földrajzilag is „bejárni” hazánkat, a nyugat-dunántúli Nagykanizsától, a tiszántúli Debrecenig több megyében, a fővárosban, megyeszékhelyen vagy kisebb városban egyaránt megfordult. Céljai között szerepel a különböző fenntartású és nagyságú intézmények meglátogatása, melyből fennállásának első két évében 9 olyan országos vagy területi illetékességű intézménynek a vizsgálata valósult meg, melyben gyermekvédelmi szakellátás (is) megvalósul. A fenti elvek mentén működő, alapjaiban véletlenszerű kiválasztást befolyásolhatja a korábbi ombudsmani vizsgálatok tapasztalata, illetve az NMM-nek a saját látogatásait követő, az ajánlások megvalósulását ellenőrző utóvizsgálatok végzésére való kötelezettsége is. Az éves tervtől való eltérésre is van lehetőség, ha az aktuális események indokolják azt.

¹⁴ A meglátogatott intézmények évenkénti bontásban megtalálhatók az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala honlapján: <http://www.ajbh.hu/opcat-esemenyek> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

1. táblázat: Az NMM által meglátogatott gyermekvédelmi ellátást biztosító intézmények

A látogatás időpontja	Az intézmény neve	Település, megye	Ellátottak köre	Engedélyezett férőhely-szám	Ellátottak száma (fő)
2015. január 29.	Debreceni Reménysugár Gyermekotthon (nevelőszülői hálózat nélkül)	Debrecen Hajdú-Bihar megye	különleges és „normál” szükségletűek	162	120
2015. június 25–26.	Zita Speciális Gyermekotthon	Kaposvár Somogy m.	speciális szükségletűek	32	30
2015. július 21.	Károlyi István Gyermekközpont Speciális Gyermekotthon	Fót Pest megye	speciális és kettős szükségletűek	32	26
2015. augusztus 13.	KIGYK Különleges Gyermekotthon	Fót Pest megye	különleges szükségletűek	24	24
2015. szeptember 23.	KIGYK Kísérő Nélküli Kiskorúak Gyermekotthona	Fót Pest megye	külföldi kiskorú menedékkérők ¹⁵	34	53
2016. március 1–2., április 26.	Cseppkő Gyermekotthon	Budapest	„normál” és különleges szükségletűek	137	111
2016. szeptember 13–14.	EMMI Debreceni Javítóintézet Nagykanizsai Telephely	Nagykanizsa Zala megye	javítóintézeti ellátásra utaltak	108	48
2016. szeptember 26–27.	EMMI Debreceni Javítóintézet	Debrecen Hajdú-Bihar m.	javítóintézeti ellátásra utaltak	140	117
2016. november 8–9.	Baranya Megyei Bóly-Görcsöny Egyesített Szociális Intézmény	Bóly Baranya megye	fogyatékkal élő, köztük kiskorúak, és különleges szükségletű gyermekvédelmi szakellátottak	235 székhelyen	234

¹⁵ Lásd: Haraszti Margit Katalin (2014)

Kik vesznek részt a nemzeti megelőző mechanizmus látogatásain?

Az NMM feladatait az alapvető jogok biztosa személyesen, illetve megbízott munkatársai által látja el. A Hivatal szervezeti felépítése 2015. január 1-jétől bővült az OPCAT Nemzeti Megelőző Mechanizmus Főosztállyal. A főosztály dolgozói – az Ajbt. követelményeinek¹⁶ megfelelően – legalább öt éves szakmai gyakorlattal és/vagy kiemelkedő elméleti ismeretekkel rendelkező jogászok és/vagy pszichológusok. A fenti jogszabály elvárásával ellentétben nincs két orvos az NMM feladatainak teljesítésére felhatalmazott köztisztviselők között, mert az erre irányuló többszöri pályáztatás sikertelen volt. A foglalkoztatott munkatársak közül néhányan több diplomával, posztgraduális végzettséggel (pl. szakjogász, PhD fokozat) is rendelkeznek. Az alábbi, 2. táblázat tartalmazza, hogy egy-egy vizsgálaton hány személy működött közre, és milyen végzettségekkel rendelkeztek a látogatócsoport tagjai.

2. táblázat: Az NMM által vizsgált gyermekvédelmi intézmények látogatócsoportjának létszáma és a vizsgálatban közreműködők végzettségei

Az intézmény (rövidített) neve	A team létszáma	A látogatócsoport tagjainak végzettségei
Debreceni Reménysugár Gyermekotthon	5	jogász, pszichológus, pedagógus
Zita Speciális Gyermekotthon	4	jogász, pszichológus, pedagógus
KIGYK Speciális Gyermekotthon	5	jogász, pszichológus, pedagógus, orvos
KIGYK Különleges Gyermekotthon	4	jogász, pszichológus, pedagógus
KIGYK KNK Gyermekotthona	8	jogász, pszichológus, pedagógus, orvos, tolmács
Cseppkő Gyermekotthon	10	jogász, pszichológus, pedagógus, mentálhigiénikus
EMMI Nagykanizsai Javítóintézet	5	jogász, pszichológus, pedagógus
EMMI Debreceni Javítóintézet	5	jogász, pszichológus, pedagógus
Bóly-Görcsöny Egyesített Szociális Intézmény	5	jogász, pszichológus, pedagógus, dietetikus

¹⁶ Lásd Ajbt. 39/D. § (3), (4) bekezdés.

Valamennyi gyermekintézmény látogatásán jelen volt jogász, pszichológus és pedagógus végzettséggel rendelkező köztisztviselő. Látható, hogy két esetben is segítette orvos az NMM munkáját annak ellenére, hogy nincs a Hivatalban köztisztviselői státuszban orvos. Az orvos, a dietetikus és a tolmács külső szakértőként működött közre a vizsgálatokon.

Azt, hogy egy adott látogatáson ki vesz részt, az alapvető jogok biztosa által aláírt megbízólevél tartalmazza.

Milyen módszereket alkalmaz egy-egy vizsgálat? Hogyan zajlik egy látogatás?

Az előkészületek

A látogatás vezetője készíti elő a vizsgálatot, összeállítja a megfigyelési szempontokat, a kérdőíveket. A főosztály munkatársai egyeztetnek arról, hogy kik vegyenek részt a látogatáson, és ha indokolt, alkalmanként a helyszínt, az ellátási formát, vagy annak egy-egy speciális területét jól ismerő külső szakemberekkel, köztük úgynevezett tapasztalati szakértőkkel¹⁷ is konzultálnak.

A helyszíni megfigyelés

A bejárást végző munkatárs lehetőség szerint az intézmény valamennyi helyiségét felderíti, ha szükséges, mérésekkel is ellenőrzi az ellátás *körülményeit*, az egyes helyiségek nagyságát, hőmérsékletét, hideg-meleg vízzel való ellátottságát, felszereltségét, a kényelmet szolgáló vagy éppen az esetleges balesetveszélyt rejtő eszközöket, a berendezés mindazon sajátosságait melyek a jó közérzetet biztosítják, vagy elhanyagolásra utalnak. Strukturálatlan megfigyelést a látogatócsoport valamennyi tagja végez. A *tárgyi környezet* mellett nagyon fontos az intézményben jellemző *kommunikációs stílusok* rögzítése is. A kortársak egymás közötti, valamint a nevelők és a gyermekek interakcióiból következtetni lehet a kommunikáló feleket jellemző attitűdre.

A munkának ez a szakasza a terepkutatással (Babbie 1995: 308–309.) rokon, melyen a látogatócsoport tagjai *résztvevőként megfigyelői*¹⁸ szerepben vannak. A látogatások általában előre nem bejelentettek, hiszen a mindennapos, szokásos életvezetés, élettér felderítése a cél. Ha csak lehetséges, a látogatók követve a napirendet be-

¹⁷ Tapasztalati szakértő, jelen értelmezésben: olyan személy, aki életének egy szakaszában az adott intézménytípusban élve személyes élményeket szerzett a helyzetből, a jellemző körülményekből fakadó tipikus nehézségekről, problémákról.

¹⁸ Akkor lennének *valódi* résztvevők, ha bevallva vagy álcázva a felderítési szándékot, egy időre teljes egészében beolvadnának a vizsgált közösségbe. Például munkát, önkéntes munkát végeznek a gyerekek között, vagy beköltöznek egy pszichiátriára pszichiátriái betegek álcázva magukat, miközben megfigyeléseket végeznek. A *külső megfigyelők* pedig annyira kívülről állók, hogy például nem is sejtik róluk, hogy azért ácsorognak az utcákon, mert azt számolják, hogy délután 4–6 óra között hány gyermek dohányzik a kapu közelében.

tekintenek egy-egy foglalkozásba, az ellátottakkal megegyező ételt fogyasztanak, igyekeznek az adott intézmény szokásos életmenetének részesei lenni néhány órán vagy 1-2 napon keresztül.

Az interjúzás

A megfigyeléseken túl kérdőívekkel is folyik az adatgyűjtés. A kérdőívek világos, egyszerű kérdéseket tartalmaznak, kerülnek a tagadó, a válaszolást, értelmezést megnehezítő megfogalmazásokat. A kérdések a vizsgálatok *fókuszpontjai* szerint vannak csoportosítva mindegyik célcsoportban. Érdeklődünk:

- a bekerülés, befogadás menete, kapcsolattartás a hozzátartozókkal;
- az elhelyezési körülmények, tárgyi feltételek, élelmezés;
- a diszkrimináció esetleges előfordulása;
- az egészségügyi, orvosi vonatkozások;
- a napirend, a foglalkozások, a szabadidő szervezése;
- a bánásmód, kiemelten a fegyelmezési, konfliktuskezelési szokások;
- a gyermekek egymás közötti kapcsolata, a személyzet és a gyerekek egymáshoz való viszonya;
- és a panaszmechanizmus iránt.

Az ellátottak mellett a vizsgált intézmény dolgozóinak, illetve bármely, ott jelenlévő személynek a véleményét is meghallgathatják a látogatócsoport tagjai. Az intézmény alkalmazottai a már korábban említett együttműködési kötelezettségből fakadóan kötelesek adatokat szolgáltatni, de a személyüket közvetlenül érintő kérdésekre való válaszolástól eltekinthetnek. Az ellátottak illetve látogatóik interjúban való részvétele önkéntes.

A helyzetfeltáró, „*szokatlan beszélgetéshelyzetnek*”, ahogy Argelander (2006) az első találkozás alkalmával zajló beszélgetést nevezi, sajátosságai, egyes elemei – például, hogy a beszélgetést irányító a teljes személyiségevel, a kommunikáció eszközét használva részt vesz a helyzetben – összevethetők a segítők szakemberek által végzett első interjúval. Mindkét interjú céljaként kitűzhetjük az interjúalany problémájának feltárását, de az NMM ezt elsődlegesen ismeretgyűjtés okán teszi, az egyes személyek lelkiállapotának javítása csak közvetett módon várható. Az NMM érkezése váratlan, a beszélgetésre az interjúalanyok nem készültek fel, nem ők keresték előzetesen a lehetőséget, hogy panaszukról, helyzetükről beszámoljanak. Az NMM munkatársainak helyben kell felkelteni a motivációt a beszélgetésre.

Többnyire egy-egy kisebb csoporttal találkozunk egyszerre, néhány szavas bemutatkozás után érdemes konkrétan megszólítani egyiküket. Ezzel meg lehet előzni, hogy az intézmény munkatársai próbálják irányítani a beszélgetőtársak kiválasztását, valamint elejét lehet venni annak, hogy az önként vállalkozó esetleg társai előtt kerüljön kellemetlen helyzetbe. A kérdések feltevéséhez az adott lehetőségek között egy viszonylag nyugalmas *teret* kell választani. A konzultációs helyzetekből ismert „*szerződészerű megegyezésnek*” (Bagdy 2009: 62.) itt is helye

van. Ebben tisztázzuk, hogy az adatközlő neve titokban marad, az NMM vizsgálatai következtében senki sem kerülhet hátrányosabb helyzetbe.¹⁹ Ugyanakkor azt is jelezzük, hogy nem áll módunkban közbenjárni egyéni kívánságok teljesítése érdekében, például nem telefonálhatunk senki nevében, nem intézkedhetünk, hogy másik szobába, csoportba, intézménybe kerüljön valaki.

Bár törekszünk a kétszemélyes helyzetek kialakítására, lehet csoportban is interjúzni. Van, amikor az elkülönülés nem megoldható, vagy a válaszolók ragaszkodnak társaik jelenlétéhez. Ilyenkor a csoportdinamikai hatásokra is tekintettel kell lenni. A hangadók mellett egyesek nem tudnak, nem mernek saját problémáikkal előhozakodni, a csoportgondolkodás (Janis 1982, idézi Atkinson 1995: 559.) jellemzője, hogy egyes tagok a csoportkonszenzus érdekében elnyomják ellenérzéseiket, a csoportnyomás hatására az ítéletek torzulhatnak (Asch 1960), egyesek szélsőséesebb véleményeket hangoztatnak.

Ákár csoportban, akár egyénileg folyik az interjú, a beszélgetés vezetőjének a rogersi elveknek megfelelően, biztonságos légkört teremtve, elfogadást sugározva, hitelesen, kongruensen kommunikálva, empatikusan (Rogers 2008: 59–69.), előítélet mentesen kell viszonyulnia a meghallgatottakhoz. Gyerekek esetében még hangsúlyosabb a beszélgetést vezető stílusa, az életkornak megfelelő nyelvezet használata. A gyerekek éreznie kell, hogy teljes figyelmünk rá irányul, kíváncsiak vagyunk a nézőpontjára, véleményére, nem bíróként vallatjuk, nem véleményezzük, nem kritizáljuk (Grandfils 2016: 77.). A közléssorompók kiiktatása, az értő figyelem alkalmazása (Gordon 1995: 217–240), a nyílt végű kérdések, az és aztán mi történt típusú ösztönzések (Grandfils uo.) fenntartják a beszélgetés fonalát, elősegítik a problémák megfogalmazását. Mindezek hiányában vagy felszínes, egyszavas válaszokra lehet számítani, vagy a kérdező első benyomásai, előzetes elvárásai vehetik át az irányítást. Egyik esetben a túl kevés, a másikban torzított információk nehezíthetik majd az információ feldolgozását. Az elvárások érvényesülése több csatornán keresztül is bekövetkezhet. A meghallgatott ráérezhet arra, miként színezzé úgy a mondanivalóját, ahogy a kérdező azt hallani szeretné, illetve az interjúvoló megérzései igazolása érdekében szűrheti a bejövő információkat, felléphet a megerősítési torzítás (Festinger 2000; Bock 2015: 91–93.). A kínzás áldozatainak meghallgatásához hasonlóan, ezekben az interjú-helyzetekben is felléphetnek viszontáttételek, melyek segíthetik az adatközlő lelkiállapotának megértését, az empátia létrejöttét (Flaskay 2006), ugyanakkor torzítások alapjául is szolgálhatnak, gátolhatják a pontos helyzetfeltárást. Éppen ezért „létfontosságú a típusos viszontáttételes reakciók megértése és az is, hogy ezt tudatosan kezeljük” – hangsúlyozzák az Isztambul Protokoll szerzői (272. pont). A protokoll szerint ilyen viszontáttételek lehet például, ha egy negatív elbeszélés bizonyos részleteit elfelejtjük, vagy alábecsüljük a pszichés következmények

¹⁹ Ezt jogszabály is előírja: „Az alapvető jogok biztosa részére és a nemzeti megelőző mechanizmus feladatainak teljesítésére általa felhatalmazott munkatársa részére történő információközlés miatt senkit sem érhet hátrány.” Ajbt. 39/E. §.

súlyosságát; ha büntudatot érzünk, amiért nem éltünk át hasonló nehézségeket; vagy éppen onnipotensként, megmentőként, trauma szakértőként úgy érezzük, a mi feladatunk reményt nyújtani; és az is, ha egy-egy látogatás után a túlzott azonosulás következtében alvászavar, tehetetlenségérzés válik uralkodóvá. Az NMM munkatársainak felkészültsége, gyakorlottsága, és a látogatásokat követő feldolgozó megbeszélések csökkentik a fenti veszélyeket.

Az előre összeállított kérdőív biztosítja, hogy a beszélgetések egy bizonyos mértékben maradjanak, ne váljanak követhetetlenül szerteágazóvá. Továbbá segítségével a különböző válaszolóktól nyert adatok összevethetők, akár ugyanazon személy, akár más-más veszi fel a kérdőíveket, ami a megbízhatóság egyik kritériuma. Előnyös, hogy a gyermekek természetes életterében, személyes találkozások során folyik az adatgyűjtés, melyben a kérdésekre adott konkrét válaszokon túl, a metakommunikációs jelzések, és egyéb háttérinformációk is árnyalják a kialakuló képet.

Az interjúalanyok kiválasztásánál az adott intézmény sajátosságaiból kiindulva, igyekszünk minden tipikus – például életkor, szükséglet, csoportbeosztás, aktuális helyzet jellemzője (pl. elkülönítésben van/volt) stb. – csoporthoz eljutni, és az így *rétegzett mintán* belül a *hozzáférés alapú*, úgynevezett kényelmi *mintaválasztást* alkalmazva a látogatás során éppen elérhető személyek közül hallgatunk meg néhányat. A véletlenszerű megszólításokon túl élünk a „hólabda”-módszerrel is, ekkor az egyik résztvevő személyen keresztül jutunk el a másik résztvevő személyig” (Szokolszky 2004: 246.). Nagyszámú adatközlő kikérdezésével törekszünk pontos képet kapni a vizsgált intézmény életéről. A 3. táblázatban látható, hogy egy-egy látogatás alatt hány személlyel készült interjú.

3. táblázat: Az egyes gyermekvédelmi szakellátottakat is ellátó intézményekben a látogatások alkalmával meghallgatott személyek száma

Az intézmény (rövidített) neve	A meghallgatott személyek száma
Debreceni Reménysugár Gyermekotthon	14
Zita Speciális Gyermekotthon	24
KIGYK Speciális Gyermekotthon	31
KIGYK Különleges Gyermekotthon	14
KIGYK KNK Gyermekotthona	25
Cseppkő Gyermekotthon	97
EMMI Nagykanizsai Javítóintézet	65
EMMI Debreceni Javítóintézet	68
Bóly-Görcsöny Egyesített Szociális Intézmény	29

A meghallgatott személyek között egyaránt megtalálhatóak a szakellátásban lévő gyermekek, a velük foglalkozó munkatársak, vezetők, nevelők, gyermekfe-

lügyelők, rendészek, segítő- vagy egészségügyi feladatokat ellátó szakemberek, és az éppen a helyszínen tartózkodó gyámok, látogatók.

Vezető meghallgatása, dokumentumok bekérése

Általában a látogatás vezetője folytatja az intézmény igazgatójával vagy az őt aktuálisan helyettesítő vezetővel a megbeszélést. Az intézmény egészére vonatkozó átfogó, ugyanakkor sok apró részletre, számos adatra, és a szükséges dokumentumok ismertetésére kiterjedő vezetői interjú hosszadalmas, a bekért iratok másolása megterhelő az intézmény részére, de elengedhetetlenül szükséges része a vizsgálatnak.

A tapasztalatok rögzítése, helyszíni információcsere

A látottakról, hallottakról folyamatosan írásos és fényképes dokumentációt készítünk. Igyekszünk módszeresen, a lehetőségekhez mérten nagyon pontosan, a kulcsmondatokat, kifejezéseket szó szerint rögzítve, az elkészített fényképek helyét megjelölve megőrizni az információkat.

Az előzetes felkészülés és feladatfelosztás nem mentesít attól, hogy időről időre a helyszínen is egyeztessenek egymással a látogatócsoport tagjai. Ezeknek a munkamegbeszéléseknek fontos szerepük van az információk megerősítésében, a hólabda-módszerű mintavétel gyakorlásában. Előfordulhat, hogy rögtön kiderül, egymástól függetlenül több ellátott és/vagy nevelő is hasonló állításokat, *allegációkat* fogalmazott meg, ugyanazokat kifogásolta. Ilyenkor spontán módon létrejövő személyek közötti *triangulációt* tapasztalunk. A helyszíni team-egyeztetéseknek a trianguláció vagy háromszögelés tudatos előidézésében van kitüntetett szerepe. Egyes jelzéseknek megfelelően célzottan tudunk újabb kérdéseket feltenni, megkereshetjük az érintett személyt, érdeklődhetünk más ellátottaknál, nevelőknél, egészségügyi személyzetnél, dokumentációban ellenőrizhetjük, van-e nyoma a felvetésnek.

Az anyag feldolgozása

A vizsgált intézményekből több tízoldalny nyers „terepfeljegyzéssel”, és „kilóra is” meglehetősen sok dokumentummal térünk vissza a hivatalba, ahol ekkor kezdődik az összegyűjtött nagy mennyiségű anyag feldolgozása. A látogatócsoport minden tagja elkészíti a saját részjelentését. A látogatás vezetője készíti el a jelentés tervezetét tanulmányozva a dokumentációt és a részjelentéseket. Csoportosítja – az interjúzásnál jelzett fókuszpontok szerint – a rendelkezésre álló adatokat, kiemeli a tipikus, többször előforduló eseteket, a hasonló megnyilvánulásokból általánosításokat végez, levonja a konklúziókat. A fent említett háromszögelésnek köszönhetően különböző módszerek, technikák, forráscsoportok párhuzamosan kerülnek felhasználásra, értelmezésre (Sántha 2007: 171.). A különböző személyektől származó, többféle módszerrel szerzett (dokumentumelemzés, interjúzás,

megfigyelés), egymásnak megfeleltethető, dokumentumokkal, fényképekkel alátámasztott állításokon alapul a kvalitatív vizsgálat érvényessége, objektivitása. A képek, rajzok, falfrókák elemzéséből tanulságos következtetések vonhatók le (Fliegauf 2012: 19.), a fényképek további haszna, hogy önálló életre kelve plasztikus figyelemfelkeltő, erős érzelmeket kiváltó hatásuk van.

A dokumentumokból származó anyagok egy része kvantitatív értékelésre is alkalmas. Az például egyértelműen kiszámolható, hogy a munkatársak hány százaléka dolgozik képesítés nélkül, vagy milyen nagy volt a munkaerő cserélődése a vizsgálat előtti meghatározott időszakban, illetve pl. a beosztások szerint egy 3 éven aluli gyerekekkel hány felnőtt foglalkozik egy-egy hét alatt. A kapott számokkal például alátámasztható, hogy nem alakulhat ki kellő kötődés, ha 10 ember foglalkozik egy-egy kiscsoporttal, ha túl nagy a fluktuáció, hogy nem várható el az életkori és állapotbeli sajátosságok ismeretén alapuló szakszerű foglalkozás, ha a munkatársak jelentős részének nincs, vagy nem az adott életkorra vonatkozik a képesítése, még akkor sem, ha ez nem ellenkezik a hatályos jogszabályokkal.

A tapasztalataink egy jelentős része megnyugtató, máskor egyértelmű a jogsértés, mint például ha a hálók mérete kisebb, az egy csoporthoz rendelt nevelők száma kevesebb, mint ahogy azt a jogszabályok meghatározzák. Ilyenkor az előírások megsértése könnyen beláthatóan *visszássághoz*, alapjogsérelemhez is vezet, hiszen ha nem biztosított az egy főre jutó mozgástér nagysága, akkor a gyerek kevésbé tudja a mozgásigényét kiélni, nagyobb lesz a valószínűsége annak, hogy társaival zavarják egymást, és még sorolhatjuk az érveket, melyek *a gyermek testi-lelki egészséghez való jogának*²⁰, vagy *a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz való jogának*²¹ a megsértéséhez vezetnek.

A feldolgozás közben elsődleges szempont az adatközlő védelme, vagyis úgy kell eljárni, hogy ne lehessen visszakövetkeztetni arra, kít ért sérelem, ki kifogásolt valamit, nehogy megtorlás érje távozásunk után az illetőt. Előfordulhat, hogy nincs triangulációval, dokumentációval alátámasztott bizonyítéka az elmondottnak, de mégis valószínűsíthető egy-egy állítás igazságtartalma. Ilyenkor feltételes módon fogalmazva, a visszásság gyanújának felmerüléséről írunk. Arra is volt példa, amikor egy nevelő vetette fel, hogy neki gyanús, hogy egy gyermek bűncselekmény áldozata volt, vagy azt tapasztalta, nem tud a gyermek kellő sürüsséggel kapcsolatot tartani a gyámjával. Ilyenkor bekövetkezhet az is, ha rákérdezéssel, illetve a dokumentáció ellenőrzésével az derül ki, hogy ő viszont nem élt jelzési kötelezettségével, hogy emiatt marasztaljuk el a dolgozókat – természetesen név nélkül, hisz senkit sem érhet hátrány azért, mert nyilatkozott.

Az esetek egy részében közvetve, több körkörös, egymás hatását erősítő, úgynevezett cirkuláris oksági reakciókon keresztül jutunk el a visszásság megállapításáig. A gondozott gyermekekre vonatkozó speciális ismeretekkel nem rendelke-

²⁰ Lásd Alaptörvény XX. cikk (1), (2) bekezdés.

²¹ Lásd Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdés.

ző nevelők a gyermekek viselkedésére hétköznapi ismereteik alapján reagálnak, aminek a hatása esetleges, feszültségcsökkentés helyett akár a feszültség fokozódásához is vezethet. Az izgalmi szint emelkedésével növekszik a dühkitörések megjelenése, vagyis még feszültebbé válik az egész csoport. Ha eközben a nevelő tehetetlennek érzi magát, az mind a saját, mind a csoportban élő gyermekek frusztráltságát növeli, ami – mint azt a korábbi fejezetben is írtuk már – egy újabb agressziót előidéző tényező. A feszültséggel teli légkörben egyre fáradtabb, kimerültebb lesz a nevelő, és fogy az esélye annak, hogy megtalálja a hangot a gyermekekkel. Ez a körforgás – hacsak nem tudunk eredményesen közbeavatkozni, például hatékonyabb kiválasztással, előzetes felkészítéssel, folyamatos szupervízióval és továbbképzésekkel – megalázó, megszegyenítő bánásmódhoz vezethet. A fentihez hasonló körforgással lehetne levezetni a szabadidős foglalkoztatás hiányának káros következményeit, vagy éppen az igénytelen, rendetlen környezet romboló hatását.

A készülő tervezetet a látogatócsoport tagjai egymás között véleményezik, kiegészítik, majd a főosztályi szinten is jóváhagyott dokumentum kerül el az alapvető jogok biztosához, akinek aláírása után válik az addigi jelentéstervezet, jelentéssé.

A jelentések közzététele, hatása

Az alapvető jogok biztos a jelentést a vizsgált intézménynek, fenntartójának és azon hivataloknak küldi el, amelyek vezetői számára ajánlást fogalmazott meg, akiknek az intézkedését kezdeményezte. Javaslati nemcsak az adott helyszín vezetője, illetve fenntartója által megvalósítható változtatásokra terjednek ki, hanem kezdeményezhet jogszabály-módosítást is. A jelentések hatását a nyilvánosság is fokozza, az NMM valamennyi jelentése elérhető a Hivatal honlapján.²² Gyakori, hogy a különböző médiák is foglalkoznak az alapvető jogok biztosának megállapításaival. A jelentések következtében kialakuló hivatalok közötti párbeszédéről az éves jelentésekben számolunk be, illetve tematikus konferenciákat is szervezünk. Jelen tanulmányban csak néhány, több gyermekintézményben is tapasztalt kérdéskörre hívjuk fel a figyelmet.

A személyes szabadság korlátozása

Az OPCAT látogatások egyik sarkalatos kérdése a személyes szabadság korlátozása. Több gyermekintézményben is tapasztaltuk, hogy a bekerülést követően, vagy esetleg később büntetésből, izolálják a gyermekeket.²³ Szakmailag akár még

²² A jelentések évenként bontásban megtalálhatók az Alapvető Jogok Biztosa Hivatalának honlapján: <http://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

²³ Lásd: pl. az AJB-704/2016., AJB-705/2016. számú jelentések

indokolt is lehet a veszélyeztető környezetből való kiszakítás, az azonban, hogy ez nem egy jogszabály által szabályozott módon, például nevelési felügyelet elrendelésével történik, nem elfogadható. A jelenlegi jogi szabályozást érheti kritika, lehet egyeztetni arról, hogy milyen módosításokat szeretnénk látni, de az nem lehet vita tárgya, hogy szükség van kontrollra, hogy önkényesen, a gyámok, a kapcsolattartó szülők értesítése, jogorvoslati lehetőség nélkül nem lehet „bezárni” egy gyermekeket sem. A szociális ügyekért és társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár arról tájékoztatta az NMM-t, hogy olyan jogszabály-módosítást terveznek, amely a gyermekek mindenképp felett álló érdekét²⁴ figyelembe véve rendezi a nevelésbe vett kiskorúak személyes szabadsága korlátozásának kérdéseit, történjen az a biztonsági elkülönítő használatával, nevelési felügyelet elrendelésével vagy bármilyen izolációval. Első lépésként 2016-ban létrehozták a speciális munkacsoportot, melyre az Alapvető Jogok Biztosa Hivatalának, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóságnak a képviselőit, és a speciális szükségletű gyermekek ellátásával foglalkozó szakmai munkatársakat is meghívták.

Szakmai munkatársak végzettsége, felkészítése

Több gyermekotthonban megállapítható volt, hogy az alkalmazásban állók végzettsége nem illeszkedik az ellátott gyermekek életkorához és/vagy szükségletéhez.²⁵ Az emberi erőforrások minisztere az alapvető jogok biztosának ajánlását megfontolva jogszabály-módosítást készített elő. A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 2. számú melléklete 2017. február 17-től külön előírást tartalmaz arra, hogy milyen képesítéssel lehet az utógondozott fiatalokkal és a speciális szükségletű gyermekekkel foglalkozni. A kisgyermekgondozó vagy az óvodapedagógus végzettség például nem lesz elfogadható az utógondozó otthonokban és/vagy a speciális gyermekotthonokban, mivel speciális szükségletet általában 12 éves kor felett, kivételesen 10 éves kortól állapítanak meg, utógondozói ellátott nagykorúsága után lehet valaki. Könnyen belátható, hogy a bölcsődés- és óvodás korosztállyal való foglalkozásokra felkészítő képzések nem adhatnak elegendő ismeretet a kamaszok, fiatal felnőttek szükségleteiről, életkori sajátosságairól.

Azt is kérte az alapvető jogok biztosa, hogy a *súlyos pszichés* vagy *disszociális* tüneteket mutató, illetve *pszichoaktív szert használó*²⁶ gyermekekkel való foglalkozás csak speciális felkészítés után legyen lehetséges.²⁷ Bár a szociális ügyekért

²⁴ A „best interest of child” fogalom kapcsán az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett, a Gyermek jogairól szóló ENSZ egyezmény 3. cikk 1. pontja szerinti hivatalos magyar fordítás a mindenképp felett álló érdek.

²⁵ Lásd pl. az AJB-130/316.; 705/2016.; AJB-1201/2016. számú jelentések

²⁶ Ezeket a kategóriákat használja a Gyvt. (53. §.) a speciális szükséglet leírására.

²⁷ Lásd pl. AJB-2648/2015.; AJB-130/2016.; AJB-704/2016.; AJB-705/2016.; AJB-1201/2016. számú jelentések

és társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár javaslatunkat megfontolta, még nincs kidolgozva a kivitelezés módja. A különleges szükségletű gyermekeket is ellátó intézményekben a gyógypedagógus végzettségű munkatársak foglalkoztatása is a helyi vezető lehetőségeitől és szándékától függ.

A nagy létszámú intézmények felszámolása

Megfontolásra ajánlotta a biztos az emberi erőforrások miniszterének, hogy az azonos telephelyen működő gyermekotthoni egységek összeférőhelye se lehessen magasabb 48-nál.²⁸ Ez a javaslat annál is inkább időszerű, mert a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében jelenleg zajló változások, a nevelőszülőknél történő elhelyezések következtében szükségszerűen szabadulnak fel gyermekotthoni férőhelyek, melyek irányított átcsoportosításával megszüntethetők lennének a nagy létszámú intézmények.

Az NMM kívülről tekintve az egyes intézményekre fellép minden olyan tényező ellen, mely alapjogot sért – illetve a megelőzést hangsúlyozva –, mely alapjog sérelmet idézhet elő, rossz bánásmód kialakulásához vezethet. Rávilágít a szervezeti felépítés, a működés anomáliáira. Rendszerszintű beavatkozási javaslatával hozzájárulhat az egyének megalázó, rossz bánásmódot előidéző viselkedésének a megváltoztatásához is. Bízunk benne, hogy a vizsgált intézmények, a látogatások közben okozott esetleges kellemetlenségek, vagy a jelentésekben megfogalmazott kritikus észrevételek ellenére, továbbra is pozitívan fogadják az érdeklődést munkájuk iránt. Célunk közös, a gyermekek mindenképp felett álló érdekében²⁹ tevékenykedünk.

Irodalomjegyzék³⁰

- Argelander, Hermann (2006): *Az első pszichoterápiás interjú*. Budapest, SpringMed Kiadó.
- Aronson, Elliot (1987): *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó.
- Aronson, Elliot (2009): *Columbine után – Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. Budapest, Ab Ovo.
- Asch, Solomon (1960): A csoportnyomás hatása az ítéletek módosulására és eltorzulásra. In: Pataki Ferenc (1980) (szerk.): *Csoportlélektan*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 210–222.

²⁸ Lásd AJB-1603/2016 számú jelentés

²⁹ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény 3. cikk 1. pont

³⁰ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2017. 05. 30.

- Atkinson, L. Rita – Atkinson, C. Richard – Smith, E. Edward – Bem, J. Daryl (1995): *Pszichológia*. Budapest, Osiris
- Babbie, Earl (1995): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bagdy Emőke (2009): Pszichoterápia, tanácsadás, szupervízió, coaching: azonosítók és különbségek. In: Kulcsár Éva (szerk.): *Tanácsadás és terápia*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 53-78.
- Bandura, Albert (1962): Szociális tanulás utánzás útján. In: Pataki Ferenc (szerk.) (1976): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 84–123.
- Bandura, Albert–Underwood, B. & Fromson, M. E. (1975): Disinhibition of Aggression Through Diffusion of Responsibility and Dehumanization of Victims, *Journal of Research in Personality* (9.), 253–269.
- Bock László (2015): *A Google titok – Irányítsd és éld az életed*. Budapest, Bookline Könyvek.
- Buda Mariann (2005): *Tehetünk ellene? A gyermeki agresszió*. Budapest, Dinastia Tankönyvkiadó.
- Coloroso, Barbara (2014): *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak – Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását?* Budapest, Harmat Könyvkiadó.
- Dambach, E. Karl (2001): *Pszichoterror (mobbing) az iskolában*. Budapest, Akkord Kiadó.
- Farkas Ágnes (2014): A nevelés kérdései a gyermekvédelmi szakellátásban. In: Rác Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Rubeus Egyesület „Szedervessző” Kiadásában 246–273. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf
- Festinger, Leon (2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Flaskay Gábor (2006): A viszontlátételről. *Pszichoterápia* (15.) 6., 432-441.
- Fliegeauf Gergely (2012): Fogvatartotti alkotások kvalitatív tartalomelemzése – kriminológiai és pönológiai vonatkozások. *Börtönügy Szemle* (32.), 3., 19–32.
- Freud, Anna (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Dabas, Dabas-Jegyzet Kft. Kiadása
- Gordon, Thomas (1995): *Tanítsd gyermekedet önfegyelemre! A kézi vezérlés helyett – otthon és az iskolában*. Balatonfenyves, Studium Effektív Kiadó.
- Grandfils, Sarah (2016): Practical Guide Monitoring places where children are deprived of liberty, Belgium, <http://www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2016/02/DCI-Practical-GuideEN.pdf>
- Gyurkó Szilvia – Mózes Ernőné – Németh Margit – Papp Krisztina (2007): *BÁN Bántalmazottak részére nyújtott szolgáltatások*. <http://hfk.hu/docs/070327/ban.pdf>
- Haraszi Margit Katalin (2008): A kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetések tilalma az ENSZ és az Európa Tanács legfontosabb

- dokumentumaiban, valamint az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységében. *Acta Humana* (19.), 3., 47–63.
- Haraszi Margit Katalin (2009): A „nemzeti megelőző mechanizmus” mint a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód megelőzésének eszköze. *Acta Humana* (20.), 3., 3–26.
- Haraszi Margit Katalin (2014): Kísérő nélküli kiskorúak a menekültjogban és a gyermekvédelemben: árnyak a Paradicsomban. *Családi Jog* (12.), 4., 7–21.
- Haraszi M. Katalin (2016) (szerk.): Az alapvető jogok biztosának 2015. évi átfogó jelentése az OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus tevékenységéről. <http://www.ajbh.hu/documents/10180/2537582/OPCAT+El%C5%91%20%C3%89ve+s+Jelent%C3%A9s+v%C3%A9gleges.pdf/5b4bcd7-bc38-461c-b42e-9f4333651dd6>
- Herczog Mária (2009): Intézményi erőszak és rendszerabúzus. In: Borbíró Andrea – Kerezi Klára (szerk.) *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Nyomdai munkák: Fresh Art Design Kft. 347–361.
- Herczog Mária – Kovács Zsuzsanna (2004): A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése. 1. sz. Módszertani levél a Magyar Védőnők Egyesülete (MAVE) kiadása. <http://www.ogyei.hu/upload/files/A%20gyermekbantalmazas.pdf>
- Isztambul Protokoll* (2004): Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Hivatala, emberi jogi főbiztos. New York és Genf (HR/P/PT/8/rev.1) <http://cordelia.hu/documents/ISZTAMBUL%20PROTOKOLL.pdf>
- Janis, I. L. (1982): *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin.
- Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőnél nevelkedő gyermekeknél előforduló pszichés problémák, *Család, Gyermek, Ifjúság* (20.), 2. 45–53.
- Mihály Ildikó (2003): Az iskolai terror természetrajza, *Új pedagógiai szemle* (53.), 9. 75–80.
- Milgram, Stanley (1974): *Obedience to authority*. New York, Harper.
- Perry, D. Bruce–Szalavitz, Maia (2015): *A ketrecbe zárt fiú és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- Ranschburg Jenő (1979): *Félelem harag agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rogers, R. Carl (2008): *Találkozások – a személyközpontú csoport*. Budapest, Edge 2000 Kft.
- Rostás Rita (2010): Stressz és iskola. Konferencia a Parlamentben. *Új pedagógiai szemle* (60.), 5. 92–96.
- Sántha Kálmán (2007): A kvalitatív metodológiai követelmények problémái. *Iskolakultúra* (17.), 6–7. 168–177.
- Schaefer, E. S. (1959): A hypothetical Circumplex of Maternal Behavior Concepts. *J. Abnorm. Soc. Psychol.* (59.) 226–235.
- Stones, Rosemary (1994): *Szállj le rólam! Ne hagyd, hogy gyötörjenek...* Budapest, Park Kiadó
- Szabolcsi Julianna (2014): A vér szerinti család szerepének fontossága In: Rácz Andrea (szerk.) *Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlat-*

- ban való megjelenése.* Rubeus Egyesület „Szedervessző” Kiadásában 274–295.
http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf
- Szokolszky, Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában.* Budapest, Osiris.
- Tóth Györgyi – Wirth Judit – Echeagaray, Ana Maria Galarreta – Lanzoni, Simona – Mancini, Monica – La Valle, Valeria – Truffo, Daniel – De Castro Galván, Rosario – Fernández, Helena Hermo – Vannay, Allasia Vanessa – Prieto, Ana Isabel Pascual – Gall, Eni (2014): A B-SIDE-PROJEKT: Az otthoni dominóhatás megállítása. Felépülést támogató programok párkapcsolati erőszak tanújává vált gyermekek számára. Jó gyakorlatok és irányelvek. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/bside-nane-hu.pdf>
- Vigassyné Dezsényi Klára (2001): Az agresszió jelenségek, In: Horváth-Szabó Katalin–Vigassyné Dezsényi Klára: *Az agresszió és kezelése.* Tanári kézikönyv, Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium Kiadása 13–91.
- Zimbardo, Philip (2012): *A Lucifer-hatás. – Hogyan és miért válnak jó emberek gonoszok?* Budapest, Ab Ovo.

Internetes hivatkozások

- http://hvg.hu/itthon/20170118_gyermekotthon_zala_kinzas_bantalmazas
- <http://hirtv.hu/ahirtvhirei/tarsukat-kinozta-ket-tizeneves-1381807>
- <http://168ora.hu/ajultra-verték-rendszerezés-kinoztak-tarsukat-gyermekotthonban-elo-fiatalok/>
- <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf>
- <http://www.cpt.coe.int/hungarian.htm>
- <http://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek>
- <http://www.ajbh.hu/opcat-esemenyek>

Hivatkozott jogszabályok

- Magyarország Alaptörvénye
- Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény
- A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni Egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 2011. évi CXLIII. törvény
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény
- A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet
- A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998 (IV.30.) NM rendelet
- A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény